

Eräistä suomen kielen paikallissijojen keskeisistä käyttötavoista

1. Johdannoksi

Suomen kielen ns. paikallissijojen syntaksin tutkimusta on viime vuosikymmeninä harrastettu erittäin vähän. 1950- ja 1960-luvulla pyrki kuitenkin Paavo Siro hahmottelemaan eräänlaista synteesiä näiden sijojen käytöstä. Hän osoitti, että suureen osaan suomen kielen paikallissijaesiintymiä pätevät seuraavat säännöt.

Sidonnaisena verbin määritteenä oleva verbin paikallissija-adverbiaali viittaa hyvin monissa tapauksissa intransitiivilauseessa subjektiin ja transitiivilauseessa objektiin. Nämä adverbiaalit voidaan erottaa omaksi, ns. suhdesäännön alaisten adverbiaalien ryhmäksi. Alempana esitettävät säännöt koskevat nimenomaan näitä adverbiaaleja.

Koska näin määriteltyjen tulo- ja erosijaisten adverbiaalien pääsanana yleensä esiintyy toisenlainen verbi kuin olosijaisten, voidaan adverbiaalien sijat jakaa kahteen ryhmään: toisaalta muutossijoihin — joita siis ovat ero- ja tulosijat —, toisaalta olosijoihin. Muutossijojen pääsanana esiintyy muutosverbi, olosijojen oloverbi.

Mutta suhdesäännön piiriin kuuluvat adverbiaalit voidaan käyttönsä puolesta luokitella kuitenkin myös toisella tavalla. Niistä voidaan muodostaa kolme ryhmää.

a) Predikatiiviset adverbiaalit, jotka ovat samatarkoitteisia intransitiivilauseen subjektin ja transitiivilauseen objektin kanssa. Predikatiiviadverbiaalien sijoina esiintyvät yleensä essiivi, translatiivi ja elatiivi. Esim. *Talo pysyi varakkaana/Sisaret jäivät naimattomiksi/Pojasta tuli pappi.*

b) Habitiiviadverbiaalit, jotka osoittavat ”jonkinlaista hallussaolon, hallusta pois joutumisen tai haltuuntulon suhdetta”. Habitiiviadverbiaaleina esiintyvät ns. ulkoiset paikallissijat. Esim. *Silloin meillä taas on herran päivät/Pappilan ovet aukenivat nuorelle ylioppilaalle/Tytöltä heltisi nau-ru.*

c) Lokatiiviadverbiaalit, jotka osoittavat ”ainakin paikkaa ja tilaa”. Ylipäätään Siro näyttää ajattelevan, että ne perusehdon täyttävät adverbiaalimääritteet, jotka eivät kuulu selvärajaisempien predikatiivi- tai habitiiviadverbiaalien joukkoon, ovat luonteeltaan lokatiivisia. Lokatiiviadverbiaaleina esiintyvät toisaalta sekä ns. sisäiset että ulkoiset paikallissijat, toisaalta paikan adverbis. Esim. *Veret herahtivat Hietasen kasvoihin/Rokka pyyhkieli hikeä lakkiinsa ja naureskeli/ — hänestä ailahti vastalypsetyn maidon tuoksu/Huone hakattiin veistämättömistä hirsistä.*

(Paavo Siro, *Die Finnischen Lokalkasus als Bestimmungen des Verbums*, 1956; Suomen kielen lauseoppi, 1964, 25–40. Edellä esitetyt esimerkit ovat nimenomaan lauseopista, sääntöjen esittämisen yhteydessä annetut.)

Siron näkemyksiä on käyttänyt hyväkseen mm. Raija Bartens äskettäin ilmestyneessä tutkimuksessaan Inarinlapin, merilapin ja luulajanlapin kaasussyntaksi (1972), jolla on erittäin paljon annettavaa myös suomen kielen syntaksin tutkimukselle. Osan paikallissija-adverbiaaleista Bartens on kuitenkin tulkinnut Siron kannasta poikkeavalla tavalla. Olennainen ero on etenkin siinä, että Bartens on lukenut koko joukon sellaisia adverbiaaleja, jotka Siron mukaan mitä ilmeisimmin kuuluisivat mainitun suhdessäänön piiriin, ns. verbin attribuuteiksi. Pari esimerkkiä: *talle mai kale munnuj-uv alme ukxa lækkas* ’siltoin kai kyllä meillekin taivaan ovi aukeee’ (vrt. Siron esittämiin habitiiviadverbiaaleihin)/ *tubdastään motomin paapan tom* ’tunnustivat kerran papille sen’ (Bartens, mt. 90). Paikallissijamuoto on Bartensin mukaan verbin attribuuttina myös seuraavassa lauseessa, jonka kaltaiseen en ole huomannut Siron tutkimuksissaan ottaneen kantaa: *náv käätojoo ijaav vuoi'nà aaikev naastijs* ’niin hän koko yön näkee ajan tähdistä’ (Bartens, mt. 126).

Bartensin attribuuttitulinta perustuu näkemykseen, jonka mukaan ilatiivi kuuluu suhdessäänön piiriin vain lauseessa, jossa ilmaistun tapahtuman lopputuloksena on suhde ”A (intransitiivilauseen subj. tai transitiivilauseen obj.) on B:ssä”. Vastaavasti suhdessäänön piiriin kuuluu elatiiviadverbiaali siltoin, kun se ilmaisee liikkeen lähtökohtaa ja kun lauseen ilmaiseman tapahtuman alkuasetelma on ”A on, oli B:ssä”. (Bartens, mt. 79–127.) Oma, niin Siron kuin Bartensin näkemyksestä jonkin verran poikkeava käsitykseni tällaisten esimerkkien tulkinnasta käy ilmi tämän esityksen kuluessa.

Tarkoitukseni on tässä esityksessä liikkua suurin piirtein niiden adverbiaalien vaiheilla, joita Siro nimittää sidonnaisiksi lokatiivi- ja habitiiviadverbiaaleiksi. Siron käyttämän lokatiiviadverbiaalitermin sijasta käytän

kuitenkin myöhemmin yleistynyttä lokaaliadverbiaali-nimitystä; ne adverbialit, joita Siro kutsuu habitiivisiksi, käsittelen taas kahtena ryhmänä, joista vain toiseen kuuluvia määritteitä nimitän habitiivisiksi, toiseen sitä vastoin kognitiivisiksi.

Tutkielmani tavoite on kahtalainen. Toisaalta pyrin eräiltä osin tarkentamaan ns. suhdesäännön piiriin laskettavissa olevien ja sen ulkopuolelle jäävien adverbialien rajaa. Toisaalta taas koetan selvittää lokaalista, habitiivista ja kognitiivista suhdetta osoittavien ilmausten rakennetta ja semantiikkaa.

Lokaalisen, habitiivisen ja kognitiivisen suhteen määrittelen seuraavasti: a) Lokaalinen suhde vallitsee kahden entiteetin välillä silloin, kun toinen (X) suhteutetaan sijaintinsa puolesta toiseen (A:han). b) Habitiivinen suhde vallitsee kahden entiteetin välillä silloin, kun toinen (X) suhteutetaan toisen hallinta- tai omistuspiiriin (B:hen). c) Kognitiivinen suhde vallitsee kahden entiteetin välillä silloin, kun toinen (X) suhteutetaan toisen tietämys- tai havaintopiiriin (C:hen).

Suomen kielessä näin määriteltyjen semanttisten suhteiden ilmaisemiseen käytetään usein ns. sisäisiä ja ulkoisia paikallissijoja, adverbeja ja postpositioita. Huomattava kuitenkin on, että ne eivät ole ainoat ilmaisukeinot. Erikoisesti habitiivinen ja kognitiivinen suhde vallitsee usein subjektin ja objektin tarkoitteen välillä, mutta myös lokaalinen suhde voidaan joskus ilmaista samoin keinoin, esim. *Pullo sisältää myrkkyä* (= Pullossa on myrkkyä)/*Kokoelma käsittää 44 runoa*. Tässä tutkimuksessa tarkastelen ensisijaisesti ns. paikallissijojen käyttöä mainittujen suhteiden ilmaisemisessa. Mutta erikoisesti habitiivisten ja kognitiivisten esimerkkien käsittelyssä on syytä kajota myös muihin ilmaisukeinoihin (ks. kohdat 3.2 ja 3.3).

2. Muutos- ja olosijojen käytön vastakohtaisuudesta

On ilmeistä, että suomen kielessä muutos- ja olosijojen viittaussuhteet yleisesti ottaen ovat erilaiset. Muutossija on ”normaalisti” suhdesäännön mukaisesti relaatiossa intransitiivilauseen subjettiin ja transitiivilauseen objektiin. Olosijojen erilainen käyttö näkyy selvästi jo Siron v. 1956 ilmestyneestä tutkimuksesta *Die finnischen Lokalkasus*. Tässä teoksessa on näet habitiiviadverbiaalin sisältävistä intransitiivilauseista esimerkkinä vain rakenne ”minulla on X”, ja siinä kohdassa, missä pitäisi olla esimerkkejä vastaavanlaisista transitiivilauseista, on maininta: ”Bis auf weiteres kenne ich kein hierher gehöriges Beispiel.” (Mt., 80–82.) Sellaiset ’huo-

maamista' ilmaisevat transitiivilauseet kuin *Huomasin (näin) hänellä uuden puvun* lienevät kuitenkin mahdollisia, ja näin esimerkkisarjassa oleva aukko täydentyy. Mutta muutama esimerkki ei tietenkään tee tyhjäksi sitä tosiasiaa, että tämäntyyppinen rakenne ei kuulu kielen keskeiseen ilmausjärjestelmään.

Mutta aivan ilmeisesti myös lokaalisten olo- ja muutossijojen käytössä on olemassa vastaamattomuutta. Mm. Matti Sadeniemi kiinnitti Siron lauseopin arvioinnissaan huomiota siihen, että niitä olosijan sisältäviä transitiivilauseita, joihin suhdesääntö ei päde, on erittäin runsaasti; olosijat näet yleisesti ilmaisevat tekemisen paikkaa, kuten esim. ilmauksessa *Ajattelin tapausta illalla vuoteessani*. (Sadeniemi, Vir. 1966, 142.)

Tätä perinnäistä käsitystä olosijojen funktiosta onkin vaikeata osoittaa vääräksi. Transitiiviverbin olosijamäärite näyttää näet pikemminkin vain joissakin erikoistapauksissa ilmaisevan nimenomaisesti objektin tarkoitteen sijainnin. Huomattakoon kuitenkin mm. seuraavat tapaukset:

1. 'Näkemistä', 'tuntemista' ja 'huomaamista' — muttei esim. 'kuulemista' — merkitsevien verbien määritteet, esim. *Mies huomasi kissan matolla/Lääkäri tunsi nystyrän potilaan mahassa*. Tällaisten lauseiden analyysi on siis seuraavanlainen: mies huomasi + kissa on matolla.

2. 'Kuljettamista' tai 'siirtämistä' merkitsevien verbien seuraavantapaiset määritteet: *Mies kantoi kissaa säkissä/Salakuljettaja vei huumeet pölykapselissa yli rajan/Nainen kantoi suuria korvarenkaita korvissaan*. Tällaisissa konteksteissa oleva verbi on yleisesti luonteeltaan ns. muutosverbi: siihen liittyy ero- tai tulosijamäärite. Ilmeistä on, että näissä lauseissa olosijan esiintymisen tekee mahdolliseksi se, ettei se ole samanlaisessa suhteessa objektiin kuin suhdesäännön alaisissa tapauksissa. Ilmausten olosija on katsottava erikoiseksi "välineen adverbiaaliksi"; monessa tapauksessa — joskaan ei ihan aina — se onkin korvattavissa välinettä ilmaisevalla adessiivilla.

3. Monien merkitykseltään kausatiivisten verbien määritteet. Esimerkkejä: *Opettaja seisotti poikaa nurkassa/Viljelijä idätti perunoita kellaris- sa/Mies poltti kirjeen tulossa/Murhaaja teloitettiin sähkötuolissa/Nainen piti kirjettä lipastossa*. Lauseissa esiintyvät verbit ovat semanttisessa mielessä jaettavissa kahteen merkityskomponenttiin, jotka ovat AIHEUT- TAA + TOIMIA, OLLA tai MUUTTUA. Olosija liittyy nimenomaan jälkimmäiseen komponenttiin, esim. *Opettaja seisotti poikaa nurkassa* = opettaja AIH. + poika seisoo nurkassa/*Murhaaja teloitettiin sähkötuolissa* = X AIH. + murhaaja kuolee sähkötuolissa/*Nainen piti kirjettä lip- paassa* = nainen AIH. + kirje on lippaassa; näin siis myös verbi *pitää* on

semanttisesti kausatiivijohdos, joka ilmaisee (jossakin) olemisen aiheuttamista.¹

Erikoista on, että eräisiin tällaisiin verbeihin voidaan liittää kahdentyyppinen olosijamäärite: toisaalta transitiiviverbeille tyypillinen subjektin tarkoitteen tekemis- tai toimimipaikkaa ilmaiseva, esim. *Mies keitti puuroa hellan ääressä* (vrt. *Poika onki kaloja laiturilla*), toisaalta taas objektin tarkoitteeseen kohdistuvan prosessin tapahtumispaikkaa osoittava, esim. *Mies keitti puuroa kattilassa* = mies AIH. + puuro kiehuu kattilassa.

Joissakin tapauksissa transitiiviverbiin liittyvän olosijamääritteen viittaussuhteet eivät ole täysin selvät. Esim. seuraavanlainen esimerkki saattaa näyttää poikkeukselliselta: *Heinääkin opittiin viljelemään pellossa*. Olosijamäärite voi kuitenkin tässä tapauksessa selittyä *viljellä*-verbin läheisestä semanttisesta suhteesta *kasvattaa*-verbiin, joka taas = AIH. + kasvaa.

Intransitiiviverbiin liittyvä olosija tietenkin ilmaisee yleensä itse asiassa niin subjektin tarkoitteen kuin verbin ilmaiseman tapahtumisen tai toiminnan lokaliteetin, esim. *Mies nukkui sängyssä/Puuro kiehuu kattilassa*. Lähellä on kuitenkin ajatus, että näissäkin konteksteissa olosija on transitiivilauseiden analogian mukaan yleensä sidoksissa nimenomaan verbiin: olosija toisin sanoen ilmaisee ensisijaisesti tekemis- tai tapahtumispaikkaa eikä subjektin tarkoitteen sijaintipaikkaa.

Mutta jos tällä tavoin olosijamäärite voidaan lähes kauttaaltaan — poikkeuksena ehkä nimenomaan 'olemista' merkitsevän predikaatin sisältävät lauseet — olettaa juuri tekemis- tai tapahtumispaikkaa ilmaisevaksi, on muutossijojen käytön yleisyys helposti ymmärrettävissä: mikäli puhuja pyrkii paikallissijojen avulla viittaamaan nimenomaan jonkin entiteetin sijaintipaikkaan, hänen on yleensä turvaututtava muutossijoihin.²

¹Ilmeisesti Terho Itkonen ajattelee samaan suuntaan 'pitää'-tyyppisten verbien analyysistä. Viitatessaan ergatiivitutkimuksensa yhteydessä Siron suhdessäntöön hän näet esittää seuraavan intransitiivi- ja transitiivilauseparin: *Paras piilopaikka oli komerossa — Säilytän papereita komerossa*. (Ks. Vir. 1974, 384–385, alaviite 5.)

²Eräät tutkijat ovat esittäneet näkemyksiä, joiden mukaan se, että monet olosijaiset määritteet eroavat viittaussuhteiltaan tulo- ja erosijaisista, olisi kielissä yleinen ominaisuus. Esim. Wallace L. Chafe pitää teoksessaan *Meaning and the Structure of Language* (1970) mahdollisena, että mm. englannin lausetyypissä *The boys are swimming in the pond* 'Pojat uivat lammikossa' paikanmäärite ilmoittaa ensisijaisesti uimisen tapahtumispaikan; se, että pojat jotka "suorittavat uimista", ovat myös lammikossa, on vasta toisenasteinen tosiasia (mt., 300–302).

3. Lokaalisten muutossijojen käytöstä

3.1. Lokaalista muutosta ilmaisevissa lauseissa

Tulosijojen tyypillisenä tehtävänä on ilmaista lokaliteetti, jonka piiriin jotakin tulee, ts. A tapahtumassa X tulee A:han. Ilmauksen presuppositio-
na on yleensä X ei ole A:ssa.

Useimmissa tapauksissa X tulee A:han nimenomaan siirtymän avulla. Verbejä, jotka ilmaisevat siirtymää tai siirtymän aiheuttamista, on suomessa, niin kuin muissakin kielissä, tavattoman paljon. Tämä johtuu siitä, että verbillä monessa tapauksessa ilmaistaan siirtymän lisäksi myös se tapa, millä siirtymä suoritetaan tai miten se aiheutetaan. Seuraavat esimerkit ovat tyypillisiä siirtymäilmauksia: *Mies palasi kotiinsa/Puhelin putosi lattialle/Mies asetti kirjan hyllylle/Äiti huusi pojan sisälle.*

X:n tulo A:han ei kuitenkaan edellytä aina X:n olemassaolon lakkaamista -A:ssa eli A:n ulkopuolella, esim. *Tuli levisi ullakolle.* Toisaalta tulosija voi esiintyä myös silloin, kun X:ää ei ennen A:ssa sijaintiaan ole ollut olemassakaan, esim. *Huuleen ilmestyi rupi/Taloon syntyi kaksoset.*

Lokaalisten sijojen parissa muodostavat eräänlaiset ”kontaktiiviset” määritteet oman ryhmänsä: *Mies satoi lampaan puuhun/Kumppanukset liittyivät toisiinsa ystävyiden sitein/Isä tarttui pojan tukkaan.* Näissä tapauksissa lause ilmaisee pikemminkin tapahtumaa X tulee A:n yhteyteen ja presuppositio on vastaavasti X ei ole A:n yhteydessä.

Seuraavankaltainen, varsin erikoislaatuinen tulosijojen käyttö on saanut vuosikymmenten mittaan tieteellisessä kirjallisuudessa runsaasti huomiota osakseen: *Lampaat villiintyivät metsään/Muna särjettiin kulhoon.* Tällaiset olotilan muutosta osoittavat lauseet eivät välttämättä ilmaise lainkaan siirtymää X tulee A:han. Niinpä esim. *Muna särjettiin kulhoon*-ilmauksen lokaalinen presuppositio voi olla yhtä hyvin joko X on A:ssa kuin X on -A:ssa. Edellä todetun muutos- ja olosijojen yleisen vastakohtaisuuden mukaan muutossijaa on kuitenkin käytettävä, mikäli halutaan osoittaa nimenomaan entiteetin sijainti- eikä prosessin tapahtumispaikka. Huomattakoon, että lause *Muna särjettiin kulhoon* ei puolestaan välttämättä ilmaise lainkaan särkemispaikkaa: särkeminen voi tapahtua kokonaan kulhon ulkopuolellakin.

Erosijojen tehtävänä on yleensä ilmaista lokaliteetti A tapahtumassa X poistuu A:sta. Erosijailmauksen presuppositio on tavallisesti positiivinen X on A:ssa.

Erosijojen käyttö on pitkälle analogista tulosijojen käytön kanssa. Samat siirtymää ilmaisevat verbit, jotka voivat saada tulosijamääritteen,

esiintyvät myös sidonnaisten erosija-adverbiaalien pääsanoina, esim. *Käpy putosi puusta/Mies pääsi vankilasta/Lastaaja nosti säkin lavalta/Roskat lakaistiin lattialta*.

Se, että X siirtyy A:n ulkopuolelle, ei välttämättä edellytä, että X:n olemassaolo A:ssa lakkaisi, esim. *Peruna tuli Suomeen Pommerista*. Tulosijan sisältäville ilmestymisilmauksille ovat rinnasteisia erosijamääritteiset katoamisilmaukset, esim. *Talosta kuoli lehmä/Vesi haihtui kattilasta*.

Kontaktiivisten erosijojen pääsanana on jokin 'irtaantumista' merkitsevä verbi, esim. *Mies riisui hevosen valjaista/Lapsi eksyi äidistään/Mies irtosi puoluetovereistaan*. On merkille pantavaa, että monille kontaktiivisille lauseille on tyypillistä tietty symmetrisyys: *Lapsi eksyi äidistä* -ilmauksen asemesta on mahdollista sanoa myös *Äiti eksyi lapsesta*; *Mies irtosi puoluetovereistaan* merkitsee samalla sitä, että *Puoluetoverit irtosivat miehestä*. Koska subjektilla ilmaistaan yleensä toimiva entiteetti, eroavat mainittujen ilmausparien parikit toisistaan lähinnä vain sen suhteen, kenestä irtoamisen ajatellaan aiheutuvan.

Seuraavat ilmaukset muistuttavat äkkiä katsoen suuresti niitä tulosija-esimerkkejä, joissa on kyse olotilan muutoksesta: *Säkistä puhkesi pohja/Kivi rikkoi autosta lokasuojan/Talosta oli haalistunut erityisesti aurin-gonpuoleinen seinä*. Tulosijahan on käytössä tilanmuutoslauseissa erikoisesti silloin, kun verbi ilmaisee entiteetin muuttuvan kiinteämpään suhteeseen olinpaikkansa suhteen (esim. *Naimaton sisar jäi, vanheni kotitaloonsa*). Vastaavasti voisi ajatella, että erosija ilmaisisi edellä esitetyissä tapauksissa lokaliteettia, johon entiteetin suhde käy höllemmäksi. On kuitenkin huomattava, että tämäntyyppisissä konteksteissa voi olla myös sellaisia predikaatteja, jotka tekevät tällaisen semanttisen tulkinnan mahdottomaksi, esimerkiksi *Mies paikkasi säkistä pohjan/Autosta korjattiin lokasuoja/Talosta maalattiin katto*.

On ilmeistä, että nämä elatiivit eivät kuulu lainkaan suhdeseännön piiriin luettavaan erosijamääritteisiin. Näissä ilmauksissa ovat toisaalta intransitiivilauseen subjekti tai transitiivilauseen objekti, toisaalta erosijamäärite kokonaisuus ja osa -suhteessa keskenään. Tällaisissakin tapauksissa tulosijan käyttö kyllä noudattelee yleistä käytäntöä; tulosijaa käytetään ilmaisemaan paikkaa, mihin jotakin uutta ilmaantuu. Erosijan käyttö sitä vastoin ei ole lähimainkaan rajoittunut poistumisilmauksiin; erosijalla ilmaistaan ainoastaan kokonaisuutta, jonka osa tulee johonkin tilaan tai on jossakin tilassa. Muutamia lisäesimerkkejä: *Varpaasta oli kynsi mustunut/Lampusta oli johto rikki/Järvestä olivat jo rannat sulana*.

Tällaisia erosijankäyttötapauksia ei — yllättävää kyllä — ole nähdäkse-

ni lainkaan tuotu esiin Setälän, Penttilän tai Siron lauseopeissa. Sitä vastoin niihin on kiinnittänyt huomiota lapin sijatutkimuksessaan Raija Barts (ks. kohdan 4 loppuosaa). Tämän erosijankäytön tekee mielenkiintoiseksi se, että ablatiivi esiintyy elollistarkoitteisista sanoista vastaavalla tavalla käytettynä.

3.2. *Habitiivista muutosta ilmaisevissa lauseissa*

Kohdan 1 lopussa esitin pari esimerkkiä tapauksista, joissa lokaalinen suhde vallitsee subjektin ja objektin tarkoitteen välillä; kuitenkin mainitsin, että tällainen käytäntö on suhteellisen harvinainen. Sitä vastoin habitiivisen relaation vallitseminen subjektin ja objektin tarkoitteen välillä on varsin tavallista. Esim. *Poika osti pyssyn/Mies varasti auton/Mies antoi kaikki rahansa*.

Mainituissa ilmauksissa ei ole lainkaan paikallissijaa. Esimerkit ovat kuitenkin habitiivisia muutoslauseita, joista käy ilmi myös se, jolle jotakin siirtyy tai jolta jotakin siirtyy, ts. kahdessa ensimmäisessä lauseessa siirtymä X tulee B:hen ja kolmannessa X poistuu B:stä. Näissä ilmauksissa subjektilla on kaksi funktiota: ne ilmaisevat toisaalta agentin, toimijan, toisaalta habitiivisen suhteen hallitsevan jäsenen.

Kaksifunktioidisuus voidaan havainnollistaa mm. *itse*-pronominin avulla. Sillä voidaan vahvistaa subjektin kumpaakin funktiota; agenttifunktion vahvistaja on nominatiivimuotoinen, mutta habitiivisen funktion vahvistaja habitiivisen tulo- tai erosijan muotoinen: *Poika osti itse pyssyn — Poika osti itselleen pyssyn/Mies antoi itse rahat — Mies antoi rahat itseltään*.

Tämä eräiden habitiivisten rakenteiden erikoisluonne johtuu siitä, että on olemassa joukko erikoisesti omistuksellista siirtymää ilmaisevia verbejä, jotka osoittavat — ellei habitiivisilla muutossijoilla ole toisin ilmaistu — subjektin tarkoitteen hyväksi tai vahingoksi tapahtuvaa toimintaa. Tällaisia verbejä ovat esim. *ottaa, ostaa, lainata, varastaa, saada; antaa, myydä, lainata, menettää*.

Tietyissä konteksteissa voivat tosin nämäkin verbit ilmaista myös puhtaasti lokaalista siirtymää, esim. *Tyttö otti kädet kasvoiltaan/Hukkunut saatiin lopulta vedestä*. Toisaalta taas useimpia lokaalista siirtymää osoittavia verbejä voidaan käyttää myös habitiivisen suhteen ilmaisemiseen, esim. *Pojalle tuli paketti/Lapsi kannettiin pois äidiltään*.

Habitiivisten ja lokaalisten muutosilmausten lähisukulaisuus johtuu mm. siitä, että habitiivinen siirtymä useimmiten merkitsee myös lokaalista siirtymää. Mutta aina ei näin kuitenkaan ole asian laita, kuten seuraavat esimerkit osoittavat: *Kansanedustaja hankki itselleen omistusasunnon*

Helsinkiin/Mies varasi paikat eturiviin/Moni ruotsalainen on ostanut huvilan Espanjasta/Mies myi metsää valtatie varrelta/Matkalainen sai yö-sijan talosta/Mies vuokrasi huvilan meren rannalta/Kullanhuuhtoja löysi yläjuoksulta hyvän huuhtontapaikan.

Kaikissa esitetyissä ilmauksissa on lokaalinen muutossija. Esimerkit eivät kuitenkaan osoita lokaalista, vaan habitiivista siirtymää; muutos tapahtuu joko subjektin tarkoitteen haltuun tai hallusta. Huomattava on esimerkki *Mies vuokrasi huvilan meren rannalta*, jossa lokaalisen suuntasi-jan käyttökään ei anna selvyyttä siitä, mihin suuntaan hallintasuhde muuttuu; lause voidaan täydentää kahdella eri tavalla: *Mies vuokrasi kesäasukkaille huvilan meren rannalta* — *Mies vuokrasi perheelleen huvilan meren rannalta*.

Tämänlaatuisia konteksteja on kirjallisuudessa käsitelty suhteellisen vähän lukuun ottamatta niitä, joissa esiintyy 'löytämistä' tai 'etsimistä' merkitsevä verbi. Näiden verbien saaman erosijamäärittteen on yleensä nähty viittaavan oletettuun löytämis- tai etsimistapahtumaa seuraavaan lokaaliseen siirtymään. Esim. Lauri Hakulinen selittää Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksessa tällaisten ilmausten logiikkaa seuraavasti: "Kun taas sanotaan esim. 'Sormus löytyi *lattialta*', ajatellaan vähemmän sitä (itsestään selvää) asiaa, että löytyminen tapahtui lattialla oltaessa, kuin löytämisen tulosta, josta aiheutui se, että *l a t t i a l t a* siirrettiin sormus parempaan talteen. Ja vaikka kysymyksen ollessa hakemisesta, esim. lauseessa 'Etsittiin itkijätä *selvältä meren selältä*', ei tietenkään vielä tosiasiallisesti tapahdu mitään etsityn siirtämistä hakupaikalta muuanne, on kuitenkin ajatusta lausuttaessa jo niin eläydytty tavoitteen saavuttamisen mahdollisuuteen, että se on vaikuttanut kielellisen ilmauksen muotoon; 'etsittiin' on tällöin loogisesti = 'koetettiin löytää ja tuoda saapuville'." (Mt., 3.p., 428.)

Jo edellä esitettyjen esimerkkien perusteella voitaneen väittää, että sidonnainen muutossija ei esiinny vain lauseissa, jotka edellyttävät lokaalista muutosta. Lokaalinen erosija on tavallinen myös ilmaistaessa lokaliteettia, missä oleva entiteetti siirtyy jonkun hallintaan, vaikkei samanaikaisesti tapahtuisikaan lokaalista siirtymää. Vielä ilmeisemmäksi asia tulee kuitenkin seuraavassa kohdassa esitettävien esimerkkien valossa.

3.3. Kognitiivista muutosta ilmaisevissa lauseissa

Seuraava esimerkki muistuttaa suuresti niin rakenteeltaan kuin merkitykseltään edellä käsiteltyjä habitiivisia konteksteja: *Mies oppi kirjoista monta hyödyllistä asiaa*. Lauseessa on siis lokaalinen erosija, joka ilmoit-

taa lokaliteetin, mistä jotakin tulee subjektin tarkoitteen hyväksi. Esimerkki ei kuitenkaan ilmaise varsinaisesti hallintasuhteen muutosta, vaan tiedon leviämistä jostakin jollekin. Tarkastelun alussa antamani määritelmän mukaan esimerkissä vallitsee subjektin ja objektin tarkoitteen välillä kognitiivinen suhde, ja ilmaus on siis kognitiivinen muutoslause, joka osoittaa siirtymän X siirtyä A:sta C:hen.

Jo tästä esimerkistä käy ilmi, että kognitiivinen suhde on erittäin läheistä sukua nimenomaan habitiiviselle suhteelle. Kognitiiviset kontekstit on kuitenkin syytä käsitellä erillään varsinaisista omistussuhdetta ilmaisevista esimerkeistä, koska ne ovat kuitenkin eräissä suhteissa omaleimaisia.

Vastaavalla tavalla kuin habitiivisissa voidaan kognitiivisissakin muutoslauseissa ilmaista siirtymä, joka tapahtuu jostakin paikasta tai johonkin paikkaan. Kuten jo esitetty esimerkki ilmaisee, kognitiivisissakin muutosilmauksissa käytetään lokaalisia muutossijoja. On kuitenkin huomattava, että kognitiivinen siirtymä ei ole samanlainen kuin tavallinen paikan tai omistussuhteen muutos. Elävän olennon tajuntaan ei mikään voi kirjaimellisesti siirtyä, vaan uudet havainnot ja tiedot ovat aina tulosta prosessista, jonka aiheuttavat jostakin saadut ärsykkeet. Näin ollen tulosijan käyttö kognitiivisen verbin yhteydessä ei siis merkitse sitä, että minkään olemassaolo tulosijan ulkopuolisessa paikassa päättyisi, vaan ainoastaan sitä, että jokin tietoinen joutuu lokaliteettiin, mistä se on omaksuttavissa. Vastaavasti kognitiivisen verbin erosisijamäärite ei tavallisesti ilmaise paikkaa, mistä jotakin poistuu (ks. kuitenkin tämän artikkelin viimeinen esimerkki), vaan ainoastaan paikan, mistä jotakin joutuu jonkin olion tietopiiriin, ikään kuin tämän henkiseen hallintaan. Näin ollen kognitiiviset kontekstit muistuttavat suuresti nimenomaan niitä edellisen luvun esimerkkejä, joissa ilmaistaan lokaalista muutosta edellyttämätön hallintasuhteen muutos.

Raja habitiivisen ja kognitiivisen ilmauksen välillä saattaa toisinaan olla jokseenkin vähäinen. Esim. 'löytämistä' ja 'etsimistä' merkitsevät verbit esiintyvät kummankin tyyppisissä ilmauksissa: mikäli *löytää* = 'ottaa tai saada omistukseen tai haltuun', on kyseessä habitiivinen käyttö, mutta jos *löytää* = 'huomata', on konteksti luonteeltaan kognitiivinen. Verbin eri merkitysten erottaminen ei ole kaikissa ilmauksissa edes mahdollista.

Esimerkkejä lokaalisista muutossijoista kognitiivisissa siirtymäilmauksissa: *Kokouksen osanottaja saneli eriävän mielipiteensä pöytäkirjaan/ Esitelmöitsijä puhui mikrofoniiin vakavia sanoja/Mies tunsi naisen muiden joukosta/Mies ymmärsi tilanteen vakavuuden naisen katseesta/Poika tapasi tytön kotoa.*

Eräät aistihavainnon tekemistä merkitsevät verbit muodostavat oman järjestelmänsä kognitiivisten verbien joukossa. Verbit jakautuvat kolmeen ryhmään sen perusteella, mikä on kokijan osuus tapahtumassa:

1.	2.	3.
kuunnella	kuulla	kuulua
katsoa	nähdä	näkyä
tunnustella	tuntea	tuntua
haistella	haistaa	haista

1-ryhmän verbit edellyttävät kokijalta aktiivista toimintaa; ne ovat rinnastettavissa habitiivisten siirtymäilmausten 'ottamista' merkitseviin verbeihin. 2-ryhmän verbit taas osoittavat kokijan passiivisemmaksi ja rinnastuvat 'saamista' merkitseviin verbeihin. Kaikkien 1- ja 2-ryhmän verbien kokija ilmaistaan kuitenkin subjektilla. Sitä vastoin 3-ryhmän intransitiiviverbien yhteydessä ei kokijapersoonaa useimmiten ilmaista lainkaan, vaan se jää generaaliseksi. (Sanonnassa *mitä sinulle kuuluu* verbi *kuulua* ei ole enää aistimusverbi.) Näiden verbien ensisijainen tehtävä näyttää olevan ikään kuin osoittaa jonkin entiteetin tai ilmiön aistittavuuden lokaaliset mahdollisuudet. Lokaalinen, suhdesäännön mukainen muutosija on kuitenkin tavallinen kaikkiin ryhmiin kuuluvien verbien yhteydessä,³ esim. *Ennustaja katsoo tulevaisuuden korteista/Mies kuulee kadulta huoneeseensa melua/Liha haisi jo avaamattoman paketin sisältä.*

Kielessämme on olemassa koko joukko sellaisia selvästi transitiivisia lauseita, joissa ei kuitenkaan objektia ole ilmi pantuna, esim. *Ennen vanhaan syötiin suoraan padasta/Kukko ulosti orrelta/Sotilas kirjoitti äidilleen rintamalta.* Tällaisissa lauseissa objekti sisältyy ikään kuin verbin merkitykseen: syödä = syödä ruoka; ulostaa = ulostaa ulostus; kirjoittaa = kirjoittaa kirje. Lauseisiin sisältyvät lokaaliset ja habitiiviset adverbiaalit viittaavat selvästi näihin pintarakenteessa ilmiänsä saamattomiin objekteihin. Kognitiivisissa konteksteissa objektin sisältyminen verbin merkitykseen on melko tavallista, esim. *Monet oppivat* (= saavat oppia)

³ Muutosijoilla on monia muitakin kuin suhdesäännön mukaisia käyttötapoja. Niinpä erosija voi ilmaista, mistä käsin jokin toiminta tapahtuu tai aiheutetaan, näin esim. lauseessa *Mies ohjasi lentokonetta maasta.* Tässä transitiivilauseessa *maasta* ei tietenkään viittaa objektiin, kuten suhdesääntö edellyttäisi. Tämänkaltaista sijojenkäyttöä on runsaasti myös aistimusverbien yhteydessä, vrt. toisiinsa esim. seuraavia esimerkkipareja: *Mies kuunteli riitaa piilopaikastaan* ↔ *Mies kuunteli riitaa naapurista/Mies näki huoneestaan meren* ↔ *Mies näki savua kallion takaa.*

kokemuksistaan/Pappi saarnasi (= luki saarnan) suoraan kirjasta/Laulaja lauloi (= esitti laulun) mikrofoniiin.

Kiintoisaa on kuitenkin havaita myös se, että muutamat kognitiiviset verbit vaativat objektin esiintymistä erosijamääritteen sisältävien kontekstien pintarakenteessa. Esim. seuraavassa kontekstissa sana *mitään* on välttämätön, vaikka sen informaatioarvo on jokseenkin vähäinen: *Tyttö ei ymmärtänyt mitään ruotsinkielisestä kirjeestä.* Seuraavan ilmauksen merkitys on suunnilleen sama; siinä predikaatti on ikään kuin kaksiosainen, ja predikaatin toinen osa käyttäytyy pintarakenteessa objektin tavoin: *Tyttö ei saanut lainkaan selvää ruotsinkielisestä kirjeestä.*

4. *Habitiivisten muutossijojen käytöstä*

On vanhastaan tunnettu asia, että niillä morfeemeilla, joita käytetään ilmaisemaan lokaalisia suhteita, on taipumus laajentaa käyttöalaansa moniin eri suuntiin. Niinpä suomen *l*-sijat lienevät alun perin nimenomaan lokaalisia sijoja, jotka ovat vasta myöhemmin saaneet lokaalisen käytön rinnalle habitiivisen käytön. Mutta paitsi *l*-sijoja käytetään eräissä tapauksissa habitiivisen suhteen ilmaisemisessa hyväksi myös *s*-sijoja. *s*-sijaa ei kuitenkaan muodosteta suoraan elollistarkoitteisesta sanasta, vaan tämä liitetään esim. genetiivimuotoisena omistussuhdetta ilmaisevaan, sisäpaikallissijaiseen sanaan, esim. *Talo joutui metsäyhtiön haltuun /Valta liukui johtajan käsistä.* Tämänlaatuisten rakenteiden käyttö habitiivisten suhteiden osoittamisessa tarjoaa erikoisia ilmauksellisia mahdollisuuksia. Esim. seuraavatyypisessä sanonnassa ei ole ilmaistu lainkaan habitiivisen suhteen hallitsevaa jäsentä, sitä vastoin kylläkin arviointi habitiivisen suhteen laadusta: *Rahat joutuivat hyviin käsiin.*

Jo edellä on ollut puhetta siitä, että habitiivisilla siirtymäilmauksilla on usein kiinteä yhteys vastaaviin lokaalisiin siirtymäilmauksiin, mikä johtuu ennen kaikkea siitä, että habitiivinen muutos usein — jos kohta ei aina — merkitsee myös lokaalista muutosta. Esitettäköön seuraavassa muutamia tyyppillisiä habitiivi- ja lokaaliesimerkkejä rinnakkain:

*Opiskelijalle tuli paketti. — Asuntolaan tuli paketti.
Miehetä vietiin kunniamerkit. — Talosta anastettiin kunniamerkit.
Koira sai työltä ruokaa. — Puu sai maasta ravintoa.
Mies osti tontin kaupungilta. — Mies osti tontin kaupungista.*

Habitiivisten ja lokaalisten sijojen käyttö on rinnasteista myös niissä tapauksissa, joissa verbi merkitsee ilmestymistä tai katoamista:

*Äidille syntyi tytär. — Taloon syntyi tytär.
 Ei parta pahoille kasva. — Ylähuuleen ilmestyi haituvia.
 Mies rakensi tyttärelle talon. — Mies rakensi mäelle talon.
 Avaimet katosivat taskusta. — Avaimet katosivat taikurilta.*

Rinnasteisuus ulottuu vielä seuraaviinkin tapauksiin:

*Rahat jäivät miehelle. — Rahat jäivät kauppaan.
 Juomahaarikka juuttui päällikölle. — Haarikka juuttui pihkaan.
 Unohdin kynän toverilleni. — Unohdin kynän pöydälleni.*

Viimeksi mainituissa kolmessa esimerkissä ilmaistaan olemisen muuttuminen jossakin tai jollakin pysyväisluonteisemmaksi, mutta minkäänlaisesta muuttujan asentoon tai sisäiseen tilaan kohdistuvasta muutoksesta ei ole kyse. Päinvastoin näyttää siltä, että monissa sellaisissa konteksteissa, joissa verbi ilmaisee asennon tai tilan muutosta, ei habitiivisten ja lokaalisten tulosijojen käytön vastaavuutta enää esiinnykään. Muutamia esimerkkejä:

*Puut kaatuivat metsään. Habitiivinen — — metsänomistajalle mahdoton.
 Vilja kuivui peltoon. Habitiivinen — — miehelle mahdoton.
 Poika nukahti penkille. Habitiivinen — — äidille mahdoton.
 Poika asettui tuoliin. Habitiivinen — — äidille mahdoton.*

Mielenkiintoista on todeta, että näiden verbien transitiivisiin vastineisiin sitä vastoin voidaan selvästi helpommin liittää elollistarkoitteinen allatiivimääritykset, esim. *Työmies kaatoi puita metsänomistajalle/Kuivuri kuivatti viljan maanviljelijälle/Anestesia lääkäri nukutti pojan kirurgille/Poika asetteli nuket lapsille.*

Esimerkkien tarkastelusta käynee kuitenkin selväksi, että allatiivimuotojen merkitys on näissä konteksteissa toinen kuin aikaisemmin esitetyissä lauseissa: allatiivi *metsänomistajalle, maanviljelijälle, kirurgille, lapsille* ei ilmaisee oliota, jonka omistukseen tai hallintaan jotakin siirtyy. Näissä esimerkeissä on kyseessä finaalin allatiivi. Verbin ilmaisema tekeminen tapahtuu allatiivilla ilmaistun olion hyväksi: *kuivuri kuivatti viljan, jotta maanviljelijä saisi viljansa kuivaksi; anestesia lääkäri nukutti pojan, jotta kirurgi voisi leikata hänet.* Tällainen finaalin allatiivimääritykset voidaan liittää hyvin monenlaisiin konteksteihin, esim. *Siivooja pyykkäsi herrasväelle/Eläkää Herralle!/Minä pidin juoksijalle koko ajan peukkua.*

Mutta vastaavanlaista käyttöä on myös elollistarkoitteisella ablatiivilla, jos kohta vähäisemmässä määrin, esim. *Portti pantiin kiinni (sulkeutui) leijonalta/Mies varjeli rahojaan varkailta/Pojat sulattivat tytöiltä kaiken uudenvuodentinan.*

Kun finaalin allatiivi siis ilmaisee olion, jonka hyväksi tai jonka toiminnan mahdollistamiseksi predikaatin ilmaisema toiminta tapahtuu, niin ablatiivi ilmaisee olion, jonka tappioksi tai toiminnan estämiseksi jotakin tapahtuu. Toisin sanoen ablatiivi siis ilmaisee samalla kielteisyyttä: portti sulkeutui, ettei leijona pääsisi siitä; mies varjeli rahojaan, etteivät varkaat veisi niitä; pojat sulattivat tinan niin, etteivät tytöt voisi lainkaan sitä sulattaa.

Kohdassa 3.1 on käsitelty elatiiveja, joita on käytetty eräissä kokonaisuus ja osa -rakenteissa. On mielenkiintoinen ilmiö, että vastaavanlaisissa rakenteissa, joissa kokonaisuussana on elollistarkoitteinen, tästä sanasta käytetään ablatiivimuotoa. Näin se muodollinen vastakohtaisuus, mikä erottaa lokaaliset erosisijamääritteet habitiivisista, ulottuu myös puheena olevan kaltaisiin kokonaisuus ja osa -ilmauksiin. Näissä rakenteissa siis ablatiivi ilmaisee elollisen olion, johon kuuluvan osan tilasta tai tilanmuutoksesta on kyse, esim. *Minulta huikeni merellä silmät/Pojalta parantui pää/Lääkäri ompeli mieheltä haavan kiinni/Lääkäri tarkasti potilailta korvat (kuulon)/Mummolta alkoi kahvihammasta pakottaa/Pojalta on maha puhki/Tytöltä tuntui koko selkäranka taipuvan.*

Vertailun vuoksi mainittakoon tässäkin yhteydessä vastaavasta tulostajan käytöstä; allatiivia käytetään normaaliin tapaan ilmoittamaan subjektin tai objektin tarkoitteen ilmestymistä jollekin: *Lääkäri ompeli miehelle nenään viisi tikkiä/Pojalle tuli mahaan haava.*

Suomen kielen lausepeissa ei esitettyjen kokonaisuus ja osa -rakenteiden ablatiivin käyttöä ole erotettu omaksi kokonaisuudeksi. Esim. Penttilän Suomen kielioipissa tähän yhteyteen kuuluvia intransitiiviesimerkkejä on löydettävissä kohdasta, mihin sijoitettujen lauseiden ablatiivinkäyttöä on selitetty seuraavasti: ”Jos verbiesiintymän merkitys on passiivinen, ts. jos tapahtuminen tavalla tai toisella kohdistuu subjektipersonaan (kuten esim. ilmauksessa *jalkani kuoleentui*), abl. saattaa sen yhteydessä ilmoittaa sen henkilön tai muun elollisen olennon, joka on osallisena tapahtumaan, tav. sinä, jonka hyödyksi tai vahingoksi jotakin tapahtuu. Esim. *Pojalta katkesi käsi — — Isältä halvaantuivat molemmat jalat — — Minulta se parhaiten käy — — Meiltä paloi koti*”. (Mt. 426.) Kuten esimerkeistä näkyy, Penttilä on yhdistänyt tähän kohtaan erityyppisiä ablatiivimääritteitä.

Penttilän vastaavassa transitiviesimerkkien ryhmässä on vain neljä esimerkkiä. Niistä pari kuuluu tähän yhteyteen, esim. *Koira puri pojalta sormen poikki*. Yhdessä on normaali habitiivinen erosisija: *Nousi tuuli tuulemahan, — — — Veikoilta venon hajotti* Kant. Yhdessä taas on sentyypp-

pinen finaalin ablatiivi, jollaisista oli puhe edellä: *Komppaniamme sulki tien vihollisilta* (= K.s.t., etteivät viholliset pääsisi etenemään.) (Mt., 427.)

Kuten elatiivin käytön yhteydessä jo todettiin, on kuitenkin Raija Bartens lapin kielen sijatutkimuksessaan kiinnittänyt huomiota näiden ilmausten ominaislaatuun. Hän kommentoi lapin elatiivin käyttöä näin: ”Jos habitiivisen elatiiviadverbiaalin sisältävässä lausetyypissä — — se lauseen nominijäsen, johon elatiiviadverbiaali viittaa, on ruumiinjäsenen nimi, aiheuttaa sanojen oma semantiikka sen, että elatiiviadverbiaalin ja nominijäsenen suhde muuttaa luonnettaan. Esim. lauseessa *I must puolij kieta* ’minulta paloi käsi’ (S) ei suhde enää ole puhtaasti habitiivinen (*must laj kieta* [’minulla oli käsi’]), vaan pikemminkin possessiivinen (muu *kieta* [’minun käteni’]), vrt. selvästi habitiiviseen suhteeseen lauseessa *M buli must dallo* ’paloi minulta talo’ — — *must laei Dallo* [’minulla oli talo’]. Suhteen possessiivisuus merkitsee sitä, että adverbiaali on lähennyt rakenteen nominijäsentä. Sen yhteys verbiin kuitenkin säilyy, mutta se määrittää sekä verbiä että nominia ja edustaa täten rakenteen määrettä. Tätä elatiivia voi nimittää habitiivis-possessiiviseksi. — — Habitiivis-possessiivinen elatiivi voi olla myös ei-persoonan [= elotontarkoitteinen] elatiivi ja silloin nimittää se nominijäsen, johon elatiiviadverbiaaliadverbiaali viittaa, elatiiviadverbiaalin jonkin osan. Vahingollista, epäedullista tapahtumaa osoittavat verbit — — ovat predikaattiverbeinä yleisiä, mutta eivät yksinomaisia.” (Bartens, mt. 129–131.)

Kuten Bartensin esittämistä runsaista esimerkeistä käy ilmi, ovat suomen ja lapin sijojen käyttötavat mm. tässä kohdin lähellä toisiaan. Yksi olennainen ero kuitenkin on: koska lapissa on vain yksi erosija, elatiivi, on näissäkin rakenteissa siis aina elatiivi riippumatta siitä, onko kyse elotonvai elolistarkoitteisesta entiteetistä. Suomen kielessä taas tehdään näissä kokonaisuus ja osa -ilmauksissa ero sen mukaan, onko kyse elollis- vai elotontarkoitteisesta; vain elotontarkoitteisesta puhuttaessa käytetään elatiivia, kun taas elolistarkoitteinen entiteetti ilmaistaan ablatiivilla.

Huomattakoon, että suomessa on käytäntö toinen muuntyyppisissä kokonaisuus ja osa -ilmauksissa. Esim. niissä konteksteissa, joissa erosijamuotoinen kokonaisuussana ilmoittaa olioiden kokonaisuuden ja kontekstin vaatimassa muodossa oleva osana olioiden määräistä tai epämääräistä osaa tuosta kokonaisuudesta, on aina käytössä elatiivi, esim. *yhdellä pojista, osa naisista*. Pelkästään lokaalisia sijoja käytetään niissäkin tapauksissa, joissa kokonaisuus ilmaistaan subjektin tai objektin sijoilla ja osa erosijalla, esim. *Miestä hierottiin polven alapuolelta/Poikaa lyötiin nenään*.

5. Kognitiivisten muutossijojen käytöstä

Ilmiö, että erilaisia semanttisia suhteita voidaan määräehdoin ilmaista ikään kuin lokaalisilla ilmaistyypeillä, oli esillä habitiivisia muutossijoja tarkasteltaessa. Myös kognitiivisten suhteiden osoittamiseen voidaan joissakin tapauksissa käyttää lokaalisia sijoja, esim. *Vallankaappausaikeet tulivat kuninkaan tietoon/Kuka on sinun päähäsi (aivoihisi) ajanut tällaisia ajatuksia?*

Tällaisissa esimerkeissä esim. tulosija-adverbiaalin ja subjektin tai objektin tarkoitteiden semanttinen suhde paljastaa ilmauksen kognitiivisen sisällön. Kognitiivisessa suhteessa välttämätön elollinen olio taas voidaan ilmaista mm. genetiiviattribuutin avulla, kuten yllä olevissa esimerkeissä.

Useimmiten kognitiivinen suhde vallitsee transitiivilauseessa subjektin ja objektin välillä. Kognitiivisina sijoina voivat esiintyä kuitenkin myös ablatiivi ja allatiivi, joskus myös adessiivi. Näin siis habitiivisen ja kognitiivisen suhteen ilmaisemiseen käytetään yleensä samoja muotokeinoja. Kuitenkin intransitiivinen rakenne ”minulla on X”, joka on staattisen habitiivisen suhteen eräänlainen perusilmaus, on kognitiivisissa lauseissa huomattavan rajallisessa käytössä. Yleisimmin staattinenkin kognitiivi-ilmaus on transitiivilause; sen predikaattina on jokin ’tietämistä’ merkitsevä verbi. Muutamia esimerkkejä kognitiivisen staattisen suhteen ilmaisemisesta: *Mies tunsu hyvin uudistussuunnitelmat/Miehellä oli radikaaleja uudistussuunnitelmia.*

Esimerkkejä kognitiivisesta ablatiivista ja allatiivista: *Opettaja opetti oppilailleen käytännön kielitaidon/Vaimo kuuli asian naapureiltaan/Poika luki kirjeestä äidilleen iloisen uutisen/Miehelle selvisi vasta vähitellen asian oikea laita/Asia unohtui minulta.*

Parissa ensimmäisessä esimerkissä on kyseessä tyypillinen kognitiivinen siirtymä, joka tapahtuu subjektin tarkoitteen ja allatiivi- tai ablatiivimäärittteen ilmaiseman olion välillä. Kolmannessa esimerkissä ilmaistaan kognitiivinen siirtymä lokaliteetista allatiivilla osoitetulle oliolle; tässä esimerkissä subjektin tarkoite toimii pelkästään kognitiivisena välittäjänä. Neljännessä esimerkissä predikaattina on eräänlainen kognitiivista ilmes-
tymistä merkitsevä verbi, viidennessä vihdoin kognitiivinen katoamisverbi.

6. Lopuksi

Kuten jo otsikosta käy ilmi, en ole artikkelissani pyrkinyt antamaan kokonaisselvitystä suomen paikallissijojen käytöstä. Päinvastoin olen rajoittunut koskettelemaan vain eräitä lausetyyppejä ja ohittanut monia

kiintoisiakin rakenteita. Toivon joskus voivani palata näiden pariin perusteellisemmassa ja kokonaisvaltaisemmassa esityksessä. Olen edellä koettanut lähinnä valaista sitä, että jo ns. suhdesäännön mukaisesti käytettyjä adverbiaaleja esiintyy hyvin monenlaisissa ilmauksissa. Mutta toisaalta olen muutamien viittausten avulla pyrkinyt myös osoittamaan, että paikallissijat eivät semanttisesti katsoen muodosta mitään hermeettistä ilmaisujärjestelmää; samoja semanttisia suhteita, joiden ilmaisijoina olemme traditionaalisesti tottuneet pitämään nimenomaan paikallissijoja, osoitetaan itse asiassa hyvin monilla kielellisillä keinoilla.

Artikkelini on syntynyt tšeremissin erosijojen käyttöä koskevan tutkimukseni eräänlaisena sivutuotteena. Yritykset selvittää tšeremissin suhteita ovat monta kertaa johtaneet suomen kielessä vallitsevan käytännön pohtimiseen. Näiden kielten välillä on erosijojen käytössä tosin monia eroja, mutta myös runsaasti syvälle käyviä yhtäläisyyksiä. Niinpä valmistumaisillaan oleva tšeremissin tutkimukseni, jonka julkaisufoorumia en tällä hetkellä vielä tiedä, sisältää jonkin verran yksityiskohtaisemmin käsitellynä samaa problematiikkaa kuin tämä artikkeli.

ALHO ALHONIEMI: *Über einige charakteristische Verwendungsweisen finnischer Lokalkasus*

Der Verfasser behandelt in seinem Artikel Adverbiale aus dem Bereich, in den — in der Nachfolge von Paavo Siros Untersuchungen über die finnischen Lokalkasus (die finnischen Lokalkasus 1956, Suomen kielen lauseoppi 1964) — die lokativen und habitiven Adverbiale gehören. Er teilt jedoch die von Siro *habitiv* genannten Adverbiale in zwei Gruppen ein; er nennt die Bestimmungen der einen Gruppe *habitiv* und die der anderen *kognitiv*.

Als Ausgangspunkt benutzt der Verfasser die wie folgt bestimmten semantischen Verhältnisse: a) das Verhältnis zweier Entitäten ist lokal, wenn die eine (X) zur anderen (A) in Beziehung gesetzt wird; b) das Verhältnis der betreffenden Entitäten ist habitiv, wenn die eine (X) zum Herrschafts- oder Besitzbereich der anderen (B), und c) kognitiv, wenn die eine (X) zum Wissens- oder Wahrnehmungsbereich der anderen (C) in ein Verhältnis gesetzt wird.

In einem Satz mit transitivem Verb können die auf diese Weise definierten Verhältnisse durch das Objekt bzw. das Subjekt ausgedrückt werden, z.B. *Pullo sisältää myrkyä* 'Die Flasche enthält Gift' (lok.) / *Mies sai paketin* 'Der Mann bekam ein Paket' (habit.) / *Poika oppi kieliä* 'Der Junge lernte Sprachen' (kognit.). Dieselben Verhältnisse (Relationen) werden aber auch mit den Lokalkasus ausgedrückt, z.B. *Pullossa oli myrkyä* 'In der Flasche war Gift' / *Miehelle tuli paketti* 'Der Mann bekam ein Paket' / *Pojalle opetettiin kieliä* 'Dem Jungen wurden Sprachen beigebracht.'

Der Verfasser behandelt zwar an erster Stelle Adverbialausdrücke, hält es jedoch für nötig, auch sonstige für die Bezeichnung von Relationen in Frage kommende Ausdrucksmittel zu berücksichtigen. Der Artikel verfolgt zwei Ziele: angestrebt wird erstens die Präzisierung der Grenze zwischen dem Bereich der von Siro dargelegten sogenannten Verhältnisregel und der nicht dazugehörenden Adverbiale (Verhältnisregel = das Adverbial weist bei einem intransitiven Verb auf das Satzsubjekt, bei einem transitiven auf das Satzobjekt). Zweitens werden Struktur und Semantik einiger Lokal-, Habitiv- und Kognitivadverbiale enthaltender Ausdruckstypen beleuchtet.

Offensichtlich sind die Hinweisverhältnisse der Veränderungs- und Befindlichkeitskasus im Finnischen im allgemeinen verschieden. Der Befindlichkeitskasus drückt bei einem transitiven Verb gewöhnlich nicht die Lokalität des vom Objekt Gemeinten aus, sondern die Lokalität der vom Verb bezeichneten Tätigkeit. Man beachte jedoch folgende Fälle:

1. die Bestimmungen einiger Verben, die eine 'Wahrnehmung' ausdrücken: *Huomasin kissan matolla* 'Ich bemerkte die Katze auf dem Teppich' (lok.) / *Huomasin hänellä uuden puvun* 'Ich bemerkte an ihm einen neuen Anzug' (habit.);

2. gewisse Bestimmungen von Verben mit der Bedeutung des 'Weiterbeförderns', z.B. *Mies kantoi kissaa säkissä* 'Der Mann trug die Katze im Sack'. In einem solchen Satz ist der Befindlichkeitskasus zunächst ein Ausdruck des Hilfsmittels und nicht der Lokalität.

3. zahlreiche Bestimmungen kausativer Verben, z.B. *Opettaja seisotti poikaa nurkassa* 'Der Lehrer liess den Jungen in der Ecke stehen' / *Mies poltti kirjeen tulesa* 'Der Mann verbrannte den Brief im Feuer'. Aus semantischem Blickwinkel betrachtet schliesst sich der Befindlichkeitskasus in diesen Fällen jedoch an das intransitive Stammverb an, z.B. im ersten Beispiel: der Lehrer VERANLASSTE + der Junge steht in der Ecke. Dementsprechend kann der Satz *Nainen piti kirjettä lippaassa* 'Die Frau bewahrte den Brief in einem Kästchen auf' semantisch wie folgt analysiert werden: die Frau VERANLASSTE + der Brief liegt im Kästchen.

Der Analogie transitiver Sätze zufolge kann man jedoch denken, dass auch die gebundenen Befindlichkeitskasusbestimmungen in Sätzen mit intransitivem Verb — mit ev. Ausnahme gerade der Bestimmungen von Verben des 'Seins' — an erster Stelle die Lokalität des Geschehens ausdrücken. Trifft aber diese Annahme zu, so bietet sich für den allgemeinen Gebrauch der Veränderungskasus eine einfache Erklärung an: falls man mit dem Adverbial die Relationen einer Entität zu Ort, Besitz oder Wissen auszudrücken beabsichtigt, muss man zwangsläufig den Woher- oder Wohinkasus gebrauchen.

Der Wohinkasus bezeichnet im allgemeinen die Lokalität A im Vorgang 'X kommt nach (zu) A'; als Präsupposition gilt im allgemeinen 'X ist nicht am Ort A', z.B. *Puhelin putosi lattialle* 'Das Telefon fiel zu Boden' / *Huuleen ilmestyi rupi* 'An der Lippe trat ein Schorffleck auf'. Im Beispiel *Muna särjettiin kulhoon* 'Man schlug das Ei in die Schüssel auf' kann jedoch die lokale Präsupposition 'X befindet sich in A' bzw. 'X befindet sich in —A, d.h. ausserhalb A' angesetzt werden. Die Funktion des Trennungskasus ist die Bezeichnung der Lokalität im Vorgang 'X entfernt sich aus (von) A'; die Präsupposition ist hier gewöhnlich 'X ist in (bei, an) A', z.B. *Käpy putosi puusta* 'Der Zapfen fiel vom Baum' / *Vesi haihtui kattilasta* 'Das Wasser verdunstete aus dem Kochtopf'. Im Bereich der lokalen Adverbiale bilden die sogenannten kontaktiven Bestimmungen eine Gruppe für sich: *Kumppanukset liittyivät toisiinsa ystäväyyden sitein* 'Die Kameraden waren durch Bande der Freundschaft vereint' / *Mies irtosi puoluetovereistaan* 'Der Mann trennte sich von seinen Parteigenossen.

In Ausdrücken wie *Säkistä puhkesi pohja* 'Dem Sack riss der Boden' / *Autosta korjattiin lokasuoja* 'Am Auto wurde der Kotflügel repariert' handelt es sich nicht um ein lokales Verhältnis im Sinne der Verhältnisregel, sondern es wird mit dem Elativ hier ein Teil einer Ganzheit ausgedrückt.

Auch in habitiven Veränderungssätzen kommen öfters Lokaladverbiale vor. Oft, aber nicht immer, schliesst sich an eine habitive Veränderung auch eine lokale Verschiebung: *Moni ruotsalainen on ostanut huvilan Espanjasta* 'Viele Schweden haben sich eine Villa in Spanien gekauft' / *Kansanedustaja hankki itselleen omistusasunnon Helsinkiin* 'Der Reichstagsabgeordnete erwarb [für sich] eine Eigentumswohnung in Helsinki' / *Kullanhuuhtoja löysi yläjuoksulta hyvän huuhdontapaikan* 'Der Goldwäscher fand am Oberlauf des Flusses einen ergiebigen Fundort'.

In diesen Ausdrücken bezeichnet das Satzsubjekt ausser dem Agent auch noch den habitiven Empfänger. Dies kann z.B. durch den Gebrauch des reflexiven Pronomens *itse* hervorgehoben werden: der Nominativ *itse* betont die Funktion des Agenten und der Allativ *itselleen* die habitive Funktion, vgl. z.B. *Moni ruotsalainen on (itse) ostanut (itselleen) huvilan Espanjasta*. In den Trennungskasusbestimmungen zusammen mit Bezeichnungen des 'Findens' und 'Suchens' erblickte die ältere Forschung einen Hinweis auf eine angenommene lokale Verschiebung. Der Gebrauch des Veränderungskasus aber ist schon dadurch begründet, dass durch ihn nicht der Ort des Geschehens der vom Verb ausgedrückten Handlung, sondern die Lokalität der Entität, die der Gegenstand einer habitiven Veränderung wird, bezeichnet werden soll.

Viele kognitive Veränderungssätze besitzen eine gewisse Ähnlichkeit mit den soeben aufgeführten habitiven Sätzen. In ihnen bezeichnet der lokale Trennungskasus im allgemeinen den Ausgangspunkt kognitiver Reize, wogegen der Richtungskasus den Ort bezeichnet, an dem Wissens- und Sinneseindrücke zwecks zukünftiger Nutzung gespeichert werden. Z. B.: *Mies oppi kirjoista monta hyödyllistä asiaa* 'Der Mann erlernte aus den Büchern manche nützliche Dinge' / *Puheenjohtaja saneli erivän mielipiteensä pöytäkirjaan* 'Der Vorsitzende gab seine abweichende Meinung zu Protokoll'.

Als lokale Kasus werden sämtliche lebendigen und erstarrten Lokalkasus verwendet, habitiv sind vor allem die *l*-Kasus, jedoch besitzen auch die *s*-Kasus gelegentlich diese Funktion: *Talo joutui metsäyhtiön haltuun* 'Das Haus kam in den Besitz der Holzindustriegesellschaft'. Zwischen dem Gebrauch der habitiven und lokalen Kasus besteht eine weitgehende Analogie: *Aidille (~ taloon) syntyi tytär* 'Der Mutter (~ in dem Hof) wurde eine Tochter geboren' / *Rahat jäivät miehelle (~ kauppaan)* 'Das Geld blieb dem Manne (~ in dem Laden)'. Die Analogie ist jedoch nicht vollkommen, denn zusammen mit manchen Veränderungsverben (Veränderung der Lage bzw. des Zustandes) kann nur ein lokaler Richtungskasus stehen: *Vilja kuivui peltoon* 'Das Getreide verdorrte auf dem Feld' (z.B. — — *miehelle* 'dem Mann' kann hier nicht in Frage kommen) / *Poika nukahti penkille* 'Der Junge schlief auf der Bank ein' (z.B. — — *aidille* 'der Mutter' ist unmöglich). Der in manchen Sätzen dieser Art vorkommende Allativ ist eine finale Bestimmung des Verbs, z.B. *Anestesiaalääkäri nukutti pojan kirurgille* 'Der Narkosearzt schläfernte für den Chirurgen den Jungen ein'. Ein derartiger Allativ kann zusammen mit vielerlei Verben vorkommen: *Siivooja pyykkäsi herrasväelle* 'Die Putzfrau wusch der Herrschaft die Wäsche' / *Eläkää Herralle* 'Widmet euer Leben dem Herrn'. Auch der Ablativ kann in ähnlicher Weise, d.h. final verwendet werden: *Portti suljettiin leijonalta* 'Die Pforte wurde (vor) dem Löwen zugesperrt' (d.h. damit er nicht herauskommen konnte).

Ebenso wie in gewissen Konstruktionen mit dem Elativ ein Teil von etwas Leblosem ausgedrückt werden kann, so mit dem Ablativ ein Teil von etwas Belebtem: *Pojalta parani pää* 'Dem Jungen verging sein Kopfweh' / *Tytöltä tuntui koko selkäranka taipuvan* 'Dem Mädchen schien sich die ganze Wirbelsäule zu krümmen'. Das Wesentliche bei einem solchen Trennungskasusgebrauch wird in den finnischen Satzlehren nicht dargelegt, Raija Bartens hat es allerdings in ihrer Untersuchung über die Kasus im Lappischen (1972) behandelt. Zwischen dem Finnischen und dem Lappischen besteht dabei ein interessanter Unterschied: weil es im Lappischen nur einen Trennungskasus gibt, stehen Ausdrücke obenerwähnter Art immer im Elativ, der im Finnischen wiederum nur bei Wörtern gebraucht

wird, die sich auf Lebloses beziehen; sich auf Belebtes beziehende Wörter stehen im Ablativ.

Im allgemeinen erscheinen dieselben Kasus in sowohl habitiver als kognitiver Funktion: die Konstruktion *minulla on X* 'Ich habe X' wird jedoch in erster Linie habitiv verwendet. Der Satz *Vaimo kuuli asian naapuriltaan* 'Die Frau erfuhr die Sache von ihrem Nachbarn' ist ein typischer kognitiver Verschiebungssatz (von irgendetwas kommt irgendetwas zum Subjektsbegriff). In dem Beispiel *Poika luki kirjeestä äidilleen iloisen uutisen* 'Der Junge las seiner Mutter aus dem Brief eine frohe Nachricht vor' besitzt das vom Satzsubjekt Gemeinte lediglich die Funktion eines kognitiven Vermittlers. Der Satz *Asia unoh-tui minulta* 'Ich vergass die Angelegenheit' ist ein kognitiver Schwundausdruck.

In absehbarer Zeit erscheint eine Untersuchung des Vf. über die Trennungskasus im Tscheremissischen; der Verfasser hat sich bei dieser Arbeit der hier verwendeten Untersuchungsmethode bedient.